

סוד כוחה של תפילה

• כוחה של תפילה

התפילה היא מיסודות ועיקרי היהדות, אחד מהדברים העומדים במרכז חיינו, החוט המקשר בין אדם לאלוקיו. אך יחד עם המשמעות שבה כעבודת ה' ודביקות האדם בו יתברך, עצם התפילה היא כפשוטה, בקשה ותחינה מאת ה' להטיב עמנו ולהביא עלינו ברכה ושלום ולהשפיע עלינו בהרחבה את כל צרכינו בגשמיות וברוחניות. ואכן רב כוחה של תפילה להביא על האדם רוב טוב וברכה, ואף לבטל גזירות רעות מעליו ומעל כל ישראל ומכל העולם.

וכך אמרו חז"ל בתלמוד ירושלמי (תענית פרק ב הלכה א) 'א"ר לעזר שלשה דברים מבטלין את הגזירה קשה, ואלו הן תפילה וצדקה ותשובה, ושלשתן בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם, ויתפללו זו תפילה וכו' אם עשו כן מה כתיב תמן ואני אשמע השמים ואסלה לחטאתם וארפא את ארצם'.

ואמרו בגמרא (מועד קטן יח, ב) שאף שנגזר 'בת פלוני לפלוני שדה פלוני לפלוני' יש לחוש שמא יקדמנו אחר ברחמים'. [עיין שם מה שפירשו הר"ן ותוס' הרא"ש].

ורבינו בחיי כתב (דברים יא, יג, וכן בכד הקמה ערך 'תפלה') - 'וצריך אתה לדעת כי כח התפילה גדול **אפילו לשנות הטבע, ולהנצל מן הסכנה, ולבטל הנגזר**. לשנות הטבע, מיצחק ורבקה וכו'. להנצל מן הסכנה ממה שכתוב יורדי הים באניות וגו', ויצעקו אל ה' בצר להם, וכתוב בתריה יקם סערה לדממה ויחשו גליהם, לבטל הנגזר, מחזקיה שהוסיף לו הקב"ה חמש עשרה שנה בכח התפילה וכו'.

וראה מה שכתב ברבינו יונה (על הרי"ף ברכות ג, א) - 'ואע"פ שהתפילה מבטלת המזל וכו' אפילו הכי כדי לבטל הגזירה צריך תפילה ותחנונים יותר, אבל כשהיה קודם הגזירה אין צריך להרבות בתפילה כל כך'.

והמאירי כתב (בבא בתרא קטז, א) - 'לעולם יהא לבו של אדם בטוח שהתפלה כשהיא נעשית כתקנה מבטלת את הגזירה, ומי שיש לו צער או חולה בתוך ביתו או אחד ממיני הצרות ילך אצל חכם וילמוד הימנו דרכי התפלות ויבקש רחמים שנאמר חמת מלך וכו' ואיש חכם יכפרנה'.

• קושיית הראשונים – וכי בכוח האדם לשנות רצון העליון

ברם, בעצם העניין נעוץ קושי, אשר עמדו עליו כל גדולי המחשבה והמחקר האלוקי, כמו גם גדולי הקבלה החסידות והמוסר. הכיצד רשאים אנו כלל לבקש מאת הקב"ה את רצוננו ואת צרכינו, ולומר לפניו איך אנו רוצים שיתנהגו עמנו מן השמים. האם לפניו אין גלויים וידועים כל צרכינו, והאם אין הוא יתברך יודע מה טוב לנו.

והרי יודעים אנו שהקב"ה צופה ומביט בכל מכלול המשמעויות של כל דבר, העבר והעתיד, הזכויות והחובות שעומדות לאדם, ועל פי זה קבעה חכמתו כיצד תהיה ההנהגה עם האדם, ומאחר שגזרה כן דעתו, וכן הוא האמת והנכון והראוי, מה יש לו לאדם לבקש על כך. וכי מבקש הוא לשנות את דעתו של הקב"ה על ידי תחנונים. וכיצד באמת מועילה תפילת האדם, וכי יש לפניו שינוי רצון ושינוי דעה ח"ו.

שאלה זו מוזכרת ברמב"ן, חובת הלבבות, עקידה, עיקרים, מהר"ל, ועוד מגדולי המחשבה היהודית. ובעז"ה להלן נציג את תמצית ביאוריהם לשאלה יסודית זו, ובהמשך נביא את מה שביארו בזה בספרי גדולי הקבלה והחסידות.

לסיכום השאלה נעתיק את דבריו של מרן ה'חתם סופר' הכותב שזה בבחינת 'חוק' בלי טעם – (דרשות חתם סופר - ח"ג פקודי תקצ"ב) – 'על פי השכל אין ראוי לבקש מהקב"ה ולהטריח כלפי מעלה הב הב כאילו הקב"ה אינו יודע צרכינו ואינו משגיח לטוב עלינו יותר ממה שאנחנו מבינים ויודעים, ואם לפניו הגון מה שלפנינו אינו הגון מה יועיל תפילתינו להפוך דעתו ומחשבתו, וכי אדם הוא להתנחם, נמצא עפ"י שכל לא היה ראוי להתפלל כלל, לולי ה' חפץ ומתאוה לתפילתנו, והוא רוצה בכך וציוה על ככה וכו', נמצא שמצוה זו היא כחוקים אשר אין יודע עניינה זולת המחקק בעצמו יתברך שמו'.

• בירור שאלת הראשונים

למעשה השאלה היא כפולה ומשולשת:

ראשית, הרי הקב"ה יודע מה טוב לנו, ובוודאי שהוא מחפש לעשות לנו הכי טוב שאפשר, וכן מבואר בחז"ל שצריך לקבל את כל מה שקורה בשמחה, והיינו משום שזה בוודאי הטוב ביותר עבורנו.

שנית, אפילו מתוך הנחה לא נכונה שזה לא היה הכי טוב, אבל זה בוודאי הכי נכון, כי אנו יודעים שהכל נעשה בצדק וביושר, והצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, א-ל אמונה ואין עוול. אם כן מה לנו לבקש על מה שמיועד עבורנו, הרי בכל אופן מה שייעשה עמנו ייעשה באופן הכי נכון והכי צודק, וכי אנו מבקשים שיעשו עמנו דברים שלא בצדק ובעיוות המשפט.

שלישית, עצם הדבר שכך הוא רצון ה', ואם יתאר האדם לעצמו שהקב"ה יבקש ממנו לעשות אתו משהו שלא נעים לו לאדם ח"ו, האם האדם לא היה מסכים בגלל עצם הדבר שזה רצון ה'.

שלשה חלקים אלו הם סיבות שהאדם עצמו היה צריך להסכים ולרצות להותיר את המצב כמות שהוא, ואם כן מתחדדת השאלה, היאך נותר מקום לתפילה ובקשה לשנות את הנגזר.

אך אפשר לשאול עוד, גם לו נניח שהאדם כן רוצה לשנות, האם אין זה חוצפה כלפי שמיא, לתבוע לשנות ממה שה' החליט. ולא עוד אלא שהבקשה והתפילה היא מצוה ועבודת ה', ולכאורה הוא זלזול בדין שמים והנהגת עליון, לדרוש לשנות ממה שנקבע מאת האלוקים.

ויתירה מכך, איך באמת מועילה התפילה, מאחר שהאלוקים יודע מה הוא עושה, ויודע את כל המשמעויות ואת מצוקת הבריות גם לפני הבקשה והתחנונים, ובכל זאת יודע שזה נכון וזה טוב, ובכל אופן כך הוא רוצה, אם כן מדוע בקשת האנשים נכנסת לפניו, ומה גורם לשנות את ההנהגה העליונה בגלל התפילה.

וסגנון השאלה בדברי הראשונים הוא שכל המציאות הזאת של שינוי רצון, היא שייכת רק אצל אדם, שרצונו משתנה לפי ידיעות שנודעו לו או לפי רגשות שנשתנו בטבעו, אבל רצון ה' וקביעתו היא הרי אמת מוחלטת, וזה אינו יכול להשתנות.

• תירוץ בעל ה'עיקרים': השינוי הוא בהמקבל

נידון זה מובא בכל הספרים בעיקר בשם בעל ה'עיקרים' העוסק בכך בהרחבה (מאמר רביעי פרק יח) 'מה שהביא האנשים לפקפק וכו' ואם נגזר אין צריך תפלה ואם לא נגזר איך תועיל התפלה לשנות רצון השם לגזור עליו טוב אחר שלא נגזר שלא ישתנה השם מן הרצון, והוא כותב שאיוב נטה לדעה זו שאין בכח התפילה לשנות הגזירה.

תורף תירוצו הוא שאם אמנם נגזר על האדם גזירה רעה היה זה במצבו הקודם לפני התפילה, אולם לאחר התפילה הוא השתנה, ולכן הוא זכאי לקבל השפעות טובות.

זה לשונו - 'שההשפעות העליונות יושפעו על המקבל בהיותו במדרגה ידועה והכנה ידועה לקבלם ואם לא יכין האדם עצמו לקבל השפע ההוא הנה הוא המונע הטוב מעצמו, שאם נגזר על איש מה על דרך משל שיצליחו תבואותיו בשנה פלוני, והוא לא יחרוש ולא יזרע בשנה ההיא, אף אם ימטיר השם מטרות עזו על פני תבל ארצה לא תצליחנה תבואותיו, אחר שלא חרש וזרע והוא המונע מעצמו הטוב

ההוא, בשלא הכין עצמו לקבלו וכו'. ועל זה הדרך הוא מבואר שתועיל התפלה או כשרון המעשה, אל שיוכן המתפלל לקבל שפע הטוב או לבטל ממנו הרע הנגזר עליו להיותו משתנה ממדרגת הרוע שיהיה בה וכו'. ומזה יתבאר שהתפלה וכשרון המעשה מועיל לבטל הגזרה בכל עת וכו', שכך היה רצון השם יתברך מתחלה שתקיים הגזירה בהיותו באותה מדרגה ואותה הכנה, ואם תשתנה ההכנה תשתנה הגזרה'.

רבים הספרים המביאים את דברי העיקרים בסגנונות שונים, ומוסיפים נופך וטעם בדבריו.

דברים דומים כותב המהר"ל (נתיב התשובה) – 'כי האדם בתפלתו שופך נפשו ולבו לפני אלוקים ומבטל נפשו'.

מה שעדיין צריך ביאור לפי תירוץ זה מדוע התפילה והבקשה שייטב לו משנה את דרגתו של האדם, שהרי לכאורה בסך הכל ביטא את הרצונות האנוכיים שלו.

ומבואר בספרים, כי התפילה יש בה עבודה נפלאה לה' כי על ידה האדם מתחזק באמונה ובבטחון בשי"ת, שמביא את עצמו לידי הכרה ברורה שהכל בידיו יתברך ואין לו שום דרך אחרת להשיג את מבוקשו בלתי מאת ה'. הכרה בהירה זו באמונה מרוממת את האדם ועל ידה יש אפשרות שתשתנה הגזירה עליו, שהרי הוא בדרגה אחרת לגמרי, ולא האדם שכמותו נגזרה הגזירה.

אולם יש שמערערים שיישוב זה לבדו אין בו להרוות את צמאוננו, שכן לפי זה מדוע דווקא התפילה מסוגלת לשינוי זה, הרי כל עשיית מצוות ותשובה ומעשים טובים משנים את מצב הזכויות של האדם, ומה מיוחד במעשה התפילה.

מה שעוד צריך ביאור לפי תירוץ זה, איך מועילה תפילת אדם על חברו, שהרי אותו שנגזר עליו נותר באותה מדרגה. ויש ספרים שיישבו תמיהה זו.

• תירוץ נוסף: תפילה ככלי וכתנאי לקבלת השפע

יש שמתרצים שעל כן אין כאן שינוי רצון, משום שמלכתחילה גזר כן הקב"ה שבלי תפילה תקבע ההנהגה במידת הדין, ועל ידי תפילה יושפע טובה ורחמים. כלומר שיש שנגזר על האדם להביא עליו טובה וברכה, ובכל זאת הדבר מותנה בכך שיתפלל ויבקש על כך.

יש שמציינים לכך מדברי הגמרא – (חולין ס, ב) 'רב אסי רמי כתיב ותוצא הארץ דשא, בתלת בשבתא וכתוב וכל שיה השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא, מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו, ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים'.

הרי שאף שהגשמים הם חלק מרצון הבריאה הותנה הדבר בכך שהאדם יתפלל על זה.

בספר 'ערבי נחל' (פרשת בלק ופרשת ואתחנן) מביא בשם המחזקרים שני התירוץ שהבאנו [וכתב שהם קרובים זה לזה]:

'האחד כי כך היה הרצון מתחלה למנוע הטובה כדי שיתפללו ואח"כ יבוא השפע. שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים שהוא כביכול רצון וחדוה לפניו, ממילא כך היה הרצון מתחלה שע"י התפלה ישיג העניין המבוקש ההוא'.

והתירוץ השני [והוא כעין דברי בעל העיקרים], שאין כאן שינוי רצון, 'כי הש"י טוב ומטיב לרעים ולטובים ומאתו נשפע לעולם כל טוב, רק השינוי הוא לפי המקבלים, כי בכדי שיהיה שכר ועונש ברא הש"י כמה עולמות וכו', והאדם בחטאו פוגם באותיות הללו והיינו קלקול הצנורות וע"י זה מתעכב שפע ההוא בבואו לאותו העולם שפגם בו, וכאשר מתפלל האדם וכו' אזי ניתקנו ע"י התפלה הצנורות האלה ומיד בא אליו השפע מעצמו'.

• המטרה: לעורר הכרת האדם שהוא חסר

ברם יש להוסיף שאין התירוץ הראשון עומד לבדו, שמלכתחילה נקבע כן שני אפשרויות של הנהגה. כי אף שיישבו את השאלה כיצד אין בזה 'שינוי רצון העליון', עדיין צריך ביאור למה נקבע כך. אלא הביאור הוא כפי שאמרו חז"ל שהקב"ה מתאוה לתפלתן של

צדיקים, שמכיון שיש תביעה ורצון של ה' מהאדם לבטא את ההכרה שהכל ניתן לו מן השמים, על כן יש שגם אם נקבע לתת לו, אבל זה מותנה בכך שיתפלל.

המהר"ל מבאר זאת בנתיב העבודה (פרק ב') 'כי התפלה להשלים את האדם מה שהוא חסר, ואז השי"ת שומע תפלתו ובקשתו, כאשר האדם הוא חסר וצריך אל השלמה'.

כלומר שהתפלה באה להבהיר לאדם את המציאות שבלי שפע השי"ת התמידי הוא חסר, וכשמכיר זאת על ידי תפלתו השי"ת ממלא את בקשתו. ואם האדם היה מקבל כח צרכיו בלי תפילה היה משתבש המבט הנכון כאילו שהוא שלם מצד עצמו ואינו חסר ונצרך לקבל מה'.

מימרא דומה אנו מוצאים לגבי האבות הקדושים (יבמות סד, א) 'אמר רבי יצחק מפני מה היו אבותינו עקורים מפני שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתן של צדיקים,

מן הראוי לציין את דבריו המרעידים של רבינו בחיי על הפסוק (בראשית כה, כא) 'ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו כי עקרה היא'. הכתוב היה ראוי להקדים ולומר ותהי רבקה עקרה ואחר כך ויעתר יצחק לה' כי עקרה היא, ומה שהקדים התפילה יתכן לומר שהקדים העיקר, ולמדנו שאין הכוונה שתהיה העקרות סיבת התפילה, שאם כן הסיבה עיקר והתפילה טפל לה, אבל הכוונה לשון הכתוב כי התפילה סיבת העקרות, ולומר לך שלא נתעקרה אלא כדי שיתפללו שניהם על הדבר, לפיכך הקדים התפילה שהיא העיקר והסיבה הראשונה שבשבילה בא העקרות לרבקה אמנו, וזהו שדרשו ז"ל (בראשית רבה מה, ד) מפני מה נתעקרו האמהות מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ומכאן יש ללמוד עוד כח התפילה שהיא גדולה מאד ואפילו לשנות הטבע.

• בעלי המוסר: התפילה – להביא הכנעה ובטחון

ב'חובות הלבבות' בשער חשבון הנפש חשבון ט' כתב: 'וראוי לך אחי שתדע כי כונתנו בתפלה אינה כי אם כלות הנפש אל האלוקים וכניעתה לפניו עם רוממותה לבוראה ושבחה והודאתה לשמו והשלכת כל ייביה עליו'.

ובמרפא לנפש שם מפרש: 'אבל לא שהתפלה היא ח"ו שינוי רצון או שום התפעלות בחקו יתברך כי חלילה לקל מלהתייחס לו מדות הללו וענין התפלה הוא כדי שיכנע האדם לפני הבורא'.

וכן כתב ה'חובות הלבבות' בחשבון י"ח: 'ואתה יודע תקנותי ואופני הנהגתי ולא הודעתך בצרכי להעיר אותך עליהם אלא שארגיש בגודל חסרוני אליך ובטחוני בך'.

דברים דומים כותב בעל 'שבילי אמונה' (הנתיב הראשון) - 'דע כי מה שאנו מתפללים וצועקים לבורא יתברך לא להיותו יתברך משתנה מרצון לרצון, אלא כשאדם שואל מאת בוראו מזון ופרנסה הרי מעיד שיש לעולם בורא נושא את הכל ומפרנס לכל ומושל בכל שאין שואלין מזון ופרנסה אלא מאת האדון המושל על העבדים והרי מודה שהוא משגיח על כל המעשים בין טוב למוטב ובעוד חיות הנשמה מתעסקת בשבחיו יתברך ומעידה שהכל בידו הרי היא נטהרת ומתקדשת'.

הסבא מקלם בספר 'חכמה ומוסר' מבאר שאין די שהאדם יכיר ויודה בהשגחה התמידית, מכיון שזה יסוד האמונה והמבט הטבעי מרחיק זאת מהלב, על כן צריך להשריש זאת באופן שהאדם יעמוד כעני בפתח שאין בידו מאומה והוא נתון לגמרי בידו יתברך.

ב'נחלת יעקב' לבעל הנתיב"מ (חידושי אגדות ברכות ו,ב) מביא דברים אלו בשם ה'שבילי אמונה', וכנראה הבין מדבריו שכל מעשה התפילה אינו אלא במגמה חינוכית זו להרגיל את האדם באמונה, וכותב על זה ח"ו לומר כן, רק האמת שהתפילה פועלת הרצון וכו'. [וכמו שאין משיגים הידיעה והבחירה וכו', כן אין משיגים האריך מרצין אותו בתפלה ומהפכין מדה"ד למדת הרחמים ע"י תשובה].

אולם נראה ליישב דבריהם שאין כוונתם חלילה שהתפילה אינה לה כח לשנות את הנגזר, שהרי פשוט שהתפילה היא בקשת תחנונים אמיתית שינהגו עמו באופן יותר טוב, וגם הם מסכימים לתירוצים הנזכרים, שהקב"ה קבע מלכתחילה שיהיה כח ביד האדם לבקש שישנו את הגזירה. אלא שדבריהם באים להסביר מדוע קבע השי"ת שהשפע יהיה תלוי בתפילה, וההסבר הוא שהתפילה מביא את האדם להכרה שהכל בידי ה'.

וכמו שכתב בספר 'בית אלקים' (שער התפילה - פרק יד) 'התפלה צריכה אליהם להשלים חפצם ורצונם, כדי שיפתחו לבם לתשובה שלמה לפניו, ולסבה זו מונע הא-ל ית' מהבלתי מוכנים לעבודתו מה שראוי להם ומוכן מיום צאתם לאויר העולם, כדי שיעוררו לבם בתשובה ויחזיר להם מה שראוי להם מיום לידתם'.

'אמנם הצדיקים אינם כן וכו' כי כל ימיהם הם בתשובה ומעשים טובים כו', אלא מפני שהוא יתברך מתאוה שיתפלל הצדיק אליו וישאל ממנו צרכו ויפיק רצונו, בשביל זה אינו משלים רצונו קודם תפלתו עד אשר ישמע קולו מתחנן אליו על צרכיו ההכרחיים, או הצלתו בעת צרתו, ובזה מוסיף שכרו'.

• תפילה רחמי ניהו

ונראה שכל אלו המחקרים, לא באו אלא להעמיק בגדרי הדברים אך גם הם לא נחלקו על דרך הפשט שהתירוצן על הקושיא הוא כפשוטו כמו שהתפילה נקראת תמיד בחז"ל 'רחמי', וכגון מה שאמרו (ברכות כ, ב) שנשים חייבין בתפלה מטעם 'רחמי ניהו'. והרבה פעמים 'בעו רחמי'.

ואמרו חז"ל (יבמות סד, א) אמר רבי יצחק למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר, מה עתר זה מהפך התבואה ממקום למקום כך תפלתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקדוש ברוך הוא ממדת רגזנות למדת רחמנות'.

ויש סבורים שכוונת הספרים הנ"ל היא שכח התפילה הוא בבחינת פעולה סגולית, מין סדר קבוע בטבע המציאות, שכך קבע ה' שאם יתפללו ויבקשו בשיעור ומידה זו וזו, ישתנה מצבו ויוכל להיוושע. וההולכים בדרך זו הלכו חשכים ואין נוגה להם. ונפלו במכשול ההגשמה, שכל הנהגת ה' נעשה להם כמערכת קבועה ודוממת שמופעלת לפי כללים קבועים, כאילו מדובר חלילה במכונה חשמלית המופעלת בידי כפתורים. (ויש שאכן משתמשים במשל זה כדי 'להסביר' את הדבר.)

אך אנו לא כן חלקנו, אלא 'א-ל חי חלקנו צורנו'. כי אין ספק שהתפילה היא בקשה ותחינה מאת ה', וה' שומע ומאזין ומקשיב לצעקתינו ובכח התפילה הוא משנה את הגזירות כפי מידת רצונו ית' להיעתר לה.

וזה מה שאמרו בסוטה (לג, א) שתפילה נאמר בכל לשון משום 'רחמי היא'. כלומר שאין תלוי הדבר בכוחות סגוליים כלשהם התלויים באותיות הלשון, אלא העיקר שיקבש האדם מעומקא דלבא ויעורר רחמים.

וח"ו לומר שהנהגת ה' היא מערכת קבועה ומוחלטת בחוקיה וסדריה, אלא ה' הוא א-ל חי שומע תפילות ומאזין שוועות.

והיינו כי הקב"ה בדרך כלל רצונו להנהיג את העולם במידת אלוקים שהיא מידת הדין, שעל פיה מנהיג את העולם בכללים קבועים, לפי משפט ודין וכל אחד מקבל את הראוי לו. אבל התפילה בוקעת את ההנהגה הקבועה הזאת, והקב"ה מעורר רחמיו וממלא לאדם כל משאלותיו.

וזה העומק בכוונת דבריהם של המחקרים שמלכתחילה הוכן לאדם שני אופני הנהגה, ואם יתפלל יוושע בכל צרכיו. כלומר שיש הנהגה ראשונית של מידת הדין, וזה מה שראוי לאדם לפני שהתפלל. אולם יש עוד הנהגה פנימית של 'מידת הרחמים', שה' מוכן לשמוע את שוועת הבריות ובמיוחד את תפילת עמו ישראל וקרוב לכל קוראיו להיטיב עמם למעלה ממידת הדין.

• שם 'אלוהים' דין ושם 'הוי"ה' רחמים

ולבאר כל זאת יש להקדים ביאור השמות 'אלוהים', 'הוי"ה'.

הנה מה שה' יתברך נקרא 'אלוהים', וכמו כן 'מלך העולם', הוא על שם שהוא בורא ומנהיג והוא עושה ויעשה לכל המעשים. כי הכל מכוון ומושגח כל רווח והפסד, ואפילו מידה מועטת של נחת רוח וצער, הכל בדקדוק ובתכנון בהכרזה מלמעלה. וסדר ההנהגה העליונה הוא במשפט ובמישרים לפי מעשיהם, וזה מתחייב מעצם שלימות ההנהגה האלוקית, שיהיה ניכר בו הנהגתו שאם היתה ההנהגה בלי סדר אין נראה בזה שום מלכות ורצון מסויים אלא נראה כהפקר, והמהלך הבסיסי של מלכות ה' הוא הסגנון והמהלך של משפט וצדק. וזה בכללות תוכן השגתנו בשם 'אלוהים'.

אולם השם המיוחד בן ארבע אותיות י' ה' ו' ה', אינו מתאר איזה פעולה או 'בריאה' ו'הנהגה' של הבורא יתברך, אלא מורה על פיסגת ההשגה שיש לנו בעצם מציאותו. לעומת שאר השמות שמורים על פעולותיו והנהגתו, השם הוי"ה משמעותו שהוא הוה קיים, כלומר עצם הדבר שישנו מצוי אחד, והוא מה שנקרא בלשון הראשונים "מחוייב המציאות", כלומר שהוא סיבת כל הנמצאות, אבל הוא עצמו אין סיבה קודמת לו, כי הוא עצמו מחוייב המציאות. נמצא של ההווים הם בעלי הויה מקרית ורק הוא בעל הויה אמיתית ומהותית.

ובאמת אין בכוח שכלנו להשיג מציאות כזאת שהוא 'מחוייב המציאות', אבל מוכרע בדעתנו שיש מציאות כזאת אין-סופית שאין ביכלתנו להכילה. ומצד השגה זו נקרא שמו יתברך י' ה' ו' ה', כלומר הוה תמידי ומהותי. והשגה זו היא נעלית ונשגבה יותר מההשגה של שם 'אלוקים' דהיינו 'בורא עולם ומנהיגו'. ולכן השם 'הוי"ה' הוא נשגב מאד עד שאסור להגות אותו באותיותיו רק לכתבו, ואילו שם 'אלוקים' וכל שאר השמות מותר לאומרם בקדושה הראויה.

כי הרי באמת מציאות ה' בעצמו היא בלי שום יחס למציאות העולם, ואפילו התואר 'בורא עולם' שהוא הדבר העצום והגדול ביותר שאנו יכולים להכילו בדעתנו, הרי לאמתו של דבר הוא פחיתות ביחס למציאותו האינסופית כפי שהוא בעצמותו ומהותו. ובאמת אין לנו כל השגה ושום יכולת להשיג בעצמותו ומהותו, אבל אנו יודעים שיש לו מציאות כזאת שהיא נעלית מהשגה ואין מחשבה תפיסא ביה.

כלומר, שכאשר נגלית רק ההנהגה המסודרת נחשב שנמצא "הנהגתו" בעולם, אבל עדיין אין כאן "הוא בעצמו" בעולם, כלומר אין נראה רצונו וחיותו מציאותו העצמית בתוך העולם. ועלה הרצון לפניו יתברך שלפעמים יהיה גם 'גילוי שם הוי"ה', דהיינו שיציץ קרן אור של מציאות עצמותו, וזה עניין "הניסים" שנגד גדרי הטבע, כלומר שעל ידי פריצת חוקי הטבע, נקרע חלון בתוך רקע המציאות להביט ולהשיג במידת האפשר אל עבר שם הוי"ה דהיינו המהות האין-סופית של 'מחוייב המציאות'. וכמבואר בתחילת פרשת וארא שמטרת יציאת מצרים היה להביא את הופעת שם הוי"ה בעולם.

והנה מצינו בהרבה מקומות בחז"ל (כגון ברכות ס, ב) ששם 'אלוקים' מורה על דין, ושם 'הוי"ה' מורה על רחמים.

וכן אמרו חז"ל במדרש (שמות רבה ג, ו) 'ויאמר אלוקים אל משה, אמר רבי אבא בר ממל אמר ליה הקב"ה למשה שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא, פעמים שאני נקרא בא-ל ש-די, בצבא-ות, בא-להים, בה' [הוי"ה], כשאני דן את הבריות אני נקרא א-להים, וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבא-ות, וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא א-ל ש-די, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא הוי"ה שאין הוי"ה אלא מדת רחמים, שנאמר (שמות לד) ה' ה' אל רחום וחנון, הוי אהיה אשר אהיה, אני נקרא לפי מעשי'.

והנה מה ששם 'אלוקים' מורה על 'דין', וכמו שאמרו שם 'כשאני דן את הבריות אני נקרא אלוקים', יש לבאר שפיר, ששם זה משמעותו חוק ושלטון, ועצם משמעותה של מילה זו בלשון מתייחס ל'הנהגה', וכאשר ה' מנהיג את העולם בסדר שקבע, זה נקרא 'מידת הדין', ועל שם זה נקרא בשם 'אלוקים'.

אולם מה שצריך ביאור, הוא מה הקשר בין שם 'הוי"ה' להנהגת רחמים, שהרי שם 'הוי"ה' הוא 'שם העצם', שכאמור לעיל מורה על עצם מציאות ה' שהוא היה ויהיה. ולכאורה כאשר מדובר במציאות ה' אין כל מקום לאופי מסויים של הנהגה, דין או רחמים.

• מה שייך "רחמים" כלפי מעלה

ובאמת עצם המציאות של רחמים כלפי ה' צריכה ביאור, וכי אדם הוא להינחם, ולכאורה רחמים הם "רגש" ו"חולשה" אנושית, ולכאורה כל זה שייך רק אצל אדם שפועל על פי מידות ורגשות, ולפעמים תחילה מקשה את לבו, ואז כאשר מעוררים את רחמיו הוא משנה את דעתו, אבל מה שייך רחמים כלפי מעלה.

אמנם הביאור הוא, כי כאמור ההנהגה הכללית של העולם מסודרת לפי כללים קבועים, וזה נקרא מידת הדין ושם 'אלוקים', והקב"ה הגביל את עצמו כביכול שיהא מנהיג את העולם בסדרי עולם אלו. ומלבד שאינו פורץ את סדרי הטבע, עוד קבע בסדר ההנהגה שהכל נעשה במשפט ודין, והוא כבודו ותפארתו, שהוא מלך אוהב צדקה ומשפט.

אולם כאמור גבולות אלו הם רק גבולות שקבע ה' לעצמו לנהוג כן, מחמת רצונו להופיע בעולם כמלך, אבל באמת מציאות ה' היא למעלה מהגבולות אלו, ומי יאמר לו מה תעשה ומה תפעל, על כן יש מציאות של 'רחמים', דהיינו שהאדם יכול לפעול לעורר את ההנהגה העליונה לפרוץ מהמסגרת המוגבלת של מידת הדין ושם אלוקים.

והקב"ה הותיר לעצמו כביכול דרכים לפרוץ את גבולות הדין ולהמשיך הנהגה של רחמים, בכדי שבכך יהיה גילוי לסוד הזה שמציאותו היא נעלית מהגבולות הללו, ומציאות נעלית זו גם תקרין לתוככי המציאות. והם דרכי התפילה והבטחון והתשובה והצדקה, שכל אלו ממשיכים את הנהגת הרחמים לתוך סדר העולם, ומעבירים את רוע הגזירה של מידת הדין.

וכאשר הנבראים חשים שיש הקשבה לפנייתם והתחשבות בציפיותם ובכאבם הפרטי מעבר לסדר הקבוע, דווקא על ידי זה הם מרגישים שכביכול יש כאן ישות יותר עליונה, ישות פרטית שאין היא כבולה לסדרי הדין של העולם, אלא א-ל חי חפשי ברצונו שאינו מוגבל לסדרי המשפט¹.

ואכן יש ציפיה כזאת מצד הנבראים כלפי ה', שמכיון שה' הוא כל יכול יש גם ביכולתו לתקן הכל על הצד היותר טוב בלי שום מגבלות, ואף שחטא האדם יכול ה' להתור עברו חתירה ולרחם עליו. וציפיה זאת נובעת מצד ההכרה הפנימית העמוקה שלפי האמת המוחלטת אין עוד מלבדו, ותמיד בכוחו לרחם ולהושיע.

ולכן מידת הרחמים נקראת גילוי של שם 'הוי"ה', כי היא השתקפות של המציאות היותר נעלית והיותר פנימית של מציאות ה' שאינו מוגבל בסדרי הדין ושם אלוקים שקבע עבור העולם. אלא מוכן להופיע מול האדם ולהתחבר אליו באופן אישי כפי רצונו.

ואיתא בגמרא (ברכות ז.) **אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, מניין שהקדוש ברוך הוא מתפלל, שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי, תפלתם לא נאמר אלא תפילתי, מכאן שהקדוש ברוך הוא מתפלל, מאי מצלי, אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי, ויגולו רחמי על מדותי, ואתנהג עם בני במדת רחמים, ואכנס להם לפני משורת הדין.**

ואף שדברים אלו הם נסתרים ומי יבוא בסודם, מבואר בזה שעניין התפילה הוא הדביקות במידת הרחמים ויש רצון שהיא תכבוש את מידת הכעס ותתגלגל על המידות ושורת הדין. ואף תפילת האדם הינה צפייה וכיוון מבט לעבר רעיון נשגב זה.

● מידת הרחמים – גילוי פנימי ואישי כביכול

משל, למה הדבר דומה, לגביר שפתח משרד לחלוקת צדקה ויש כללים וסכומים קבועים לפי כל מקרה, ומי שמדבר עמו פונה אליו בשם 'בעל הבית' או 'ראש המפעל'. אולם הנה יש לו ידיד שמתפלל עמו בשטיבל, ורוצה שיתחשב עמו ושהמקרה שלו יהיה נוגע ללבו, אזי הוא פונה אליו מן הצד, ואז אינו קורא לו 'בעל הבית' אלא אדרבה מבקש לעורר ידידותו האישית והפרטית וקורא לו בשם האישי שרגיל עמו מהשטיבל 'יענקל'.

כי הידידות עניינה שהוא מקושר אל חברו מצד עצמיותו ופנימיותו ולא רק מהמערכת של המשרד, ובכדי לעורר זאת הוא פונה אליו בשם האישי ומזכיר לו שהוא קשור אליו מצד עצמיותו, ויש שהחיבור מתעורר על ידי שמראה לו עוצם צער וזה יוצר אצל הגביר גם כן חיבור אישי שמזדהה עם צער. אולם גם באופן כזה יסוד החיבור הוא שמתעורר ונחשף אישיותו העצמית והפנימית, שמאחורי המערכת של המשרד. כי כל זמן שעובד דרך המשרד זה כפוף לכללים ולסדרים.

[והנה נתבאר ב'מידת הדין' יש שני חלקים, האחד שהנהגה היא בדרך הטבע כדרכו של עולם, ועוד שהיא על פי המשפט כראוי לכל אחד לפי מעשיו. ושני דברים אלו מקבילים זה לזה, שקבע הקב"ה שכלל שהנהגה היא יותר על פי דין ומשפט היא גם כן קבועה בדרך הטבע ובסדרו של עולם, וכאשר הנהגה פורצת את סדרי הדין מאיזה טעם שהוא, כמו כן במקביל לזה היא עוקפת את סדרי הטבע².

והנה הדרגות השונות של שינוי סדר הטבע משקפים בדרך כלל את הדרגות המקבילות בפריצת סדרי הדין, שככל שמדובר בהנהגה של יותר רחמים ויותר על הדין מאיזה סיבה שהיא, זה מתרחש בצורה יותר מחודשת וקרובה לנס].

¹ . ואף שלכאורה באופן זה נוצר הרושם שהוא נתון להשפעה חיצונית של המבקש, וא"כ חל בו שינוי רצון ח"ו, אבל אדרבה, כך אנו יותר מרגישים את חפשויות הרצון העליון, כשאנו כבול לסדר המשפט.

² . וזה הטעם שמי שנעשה לו נס מברך 'הגומל לחייבים טובות', כלומר שכיון שהוצרך לנס הרי זה ראייה שהוא בגדר 'חייבים', כיון שבדרך הטבע היה בסכנה, וניצול רק על ידי הנס. (עיין תשובות מהר"ם מינץ סימן י"ד, מובא במג"א או"ח סימן ריט, ושו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן לט, שו"ת מהר"ם שיק או"ח סימן כז). והארכת בעניין זה במאמר על יציאת מצרים.

• התפילה – התחברות האדם לעצמיות שם ה'

ובזה נשוב לעניינו, לבאר עומק עניין התפילה, שהאדם פונה אל שם הוי"ה שמבטא את שם ה' כפי שהוא בעצמו, וכשה' מופיע בשם זה, משמעות הדבר שהוא מגלה את רצונו העצמי בבריאה³. וזאת משום שעל ידי התפילה מעומקא דליבא הוא מעורר את ההנהגה היותר עליונה והפנימית, על ידי שמפעיל בקרבו ההכרה כי א-ל חי אשר הוא שורש המציאות הוא הקובע הכל, והאדם פונה אליו וזועק במר נפשו, הרי אתה מנהיג את העולם כא-ל חי ואינך מוגבל ומוכתב לכללים שהרי אתה מקור הכל, ומכח מציאותך כהוי"ה תשנה כרצונך ותעשה בקשתי גם אם זה מנוגד להנהגת שם אלוקים.

וידועים דברי הספר חסידים (סימן קל) – **'יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפלתו, אלא בעבור תוקף תחנונים ודמעת עיניו, אשר תמיד בוכה ומתחנן, אע"פ שאין בידו זכות ומעשים טובים, מקבל הקב"ה תפלתו ועושה חפצו'.**

כי זה סוד כוחה של התפילה, שזועק אל שם הוי"ה ואינו מבין איך יתכן ההסתר הזה שהרי ברור שמתחת ההנהגה הקבועה המתנהלת בחוקיה מסתתר שם הוי"ה, ועל ידי זעקה זו מתגלה שם הוי"ה להושיע. כי כל המסך אינו קיים לאמיתת אמתו של דבר, ורק צריכים לבוא במידת אמונה לצעוק שזה לא יכול להיות ההנהגה הקשה הזאת, ואז זה נקרע. ונמצא שהפניה אל ה' בתפילה היא דביקות המחשבה והתמקדות ההכרה בשם הוי"ה, ועל ידי זה ממשיכים רחמים וחסד ושלוש בעולם.

[והנה המתמרמר על חלקו בעולם הרי הוא חסר באמונה ולבו חלוק על המקום⁴, אבל בתפילה מצינו כל מיני ביטויים של תלונה, וכן בתהילים ובכל התנ"ך יש לפעמים ביטויים קשים מאד. והתשובה היא כי באופן של תפילה יש לזה משמעות שונה לגמרי, שדווקא מתוך ההכרה בהיותו כל יכול, זועק געוואלד אל שם הוי"ה שישנה את כל הדבר משרשו כי ידו לא תקצר, ויש להאריך והבן.]

• לסוסתי ברכבי פרעה דימיתך רעיתי

ויסוד הדבר נעוץ בסוד עמוק, שהוא עומק סוד תכלית הבריאה, שהאדם נברא באופן שיהיה למעשיו ולדבריו השפעה על הבריאה, כי אף שהקב"ה מנהיג את העולם ועושה הכל כרצונו, אולם זה גופא רצונו שיהיה האדם שותף למעשי בראשית.

ויסוד לזה בדברי הבעש"ט הידועים על ה' צלך', ויסודם במדרש – 'אמר לו הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל כי שמי א-היה אשר א-היה, מהו א-היה אשר א-היה, כשם שאתה הווה עמי כך אני הווה עמך, וכן אמר דוד ה' צלך על יד ימינך', מהו ה' צלך, כצלך מה צלך אם אתה משחק לו הוא משחק לך, ואם אתה בוכה לו הוא בוכה כנגדך, ואם אתה מראה לו פנים זעומות או מסוכרות אף הוא נותן לך כך, **אף הקב"ה ה' צלך, כשם שאתה הווה עמו הוא הווה עמך.** (מובא לראשונה בספר 'עבודת הקודש' (למקובל האלוקי ר"מ בן גבאי) חלק ב פרק טז,

ובספר 'קדושת לוי' (פרשת בשלח) – 'בשם הבעש"ט, ה' צלך, כמו שהצל עושה מה שהאדם עושה, כך כביכול כמו שהאדם מתנהג למטה, כן מנהיגין אותו מלמעלה, וכו', וכן הוא במדרש על פסוק ה' צלך. ולכן **אם אדם בטוח בה', שהשי"ת יעשה לו כל צרכיו, גם למעלה ממלאין לו כל משאלותיו**, אבל אם אדם דואג תמיד על פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, אזי גם למעלה יחסר פרנסתו. ולכן אשרי איש שלא ישחקך, ושם בטחונו בה' כי אז ה' צלך, ומכין פרנסתו, **כמו שהוא בטוח בה' שהק-ל עושה כל צרכיו, כן הק-ל נותן לנו כל צרכינו**⁵.

³. אכן צריך בביטויים אלו את הזהירות המתבקשת שאין מכוונים שחל איזה שינוי ח"ו בעצמותו, אלא ביחס למידת ההשפעה כלפי העולם, והוא מה שנתבאר בנפש החיים (שער ב פרק ד) שפונים אל אור עצמות א"ס המאיר בספירות. אולם מאידך, המתאר לעצמו שהתפילה פועלת רק על הספירות בעצמם, עיי"ש שזה עובר על מה שאמרו (בספרי עקב ומובא ברמ"ק בכ"מ ובנפח"ח שם) 'אליו ולא למידותיו' והוא קרוב לקצץ בנטיעות. והוא נושא רחב ואכמ"ל. (וכן המתפלל באופן של גוף נסתר כסגולה הוא בחינה של 'אליו ולא למידותיו').

⁴. עיין רש"י דברים ו ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך שלא יהיה לבך חלוק על המקום, (והוא מספרי שם). ועיין מש"כ בזה בהרחבה מו"ר בספר בן מלך בטחון.

⁵. וכעין יסוד זה מבואר בראשונים זה לשון ספר 'החינוך' – (מצוה תל) 'ומתוך ההתעוררות הטוב הזה בנפשנו ויחד מחשבתנו להודות אליו, שכל הטובות כלולות בו והוא המלך עליהם לשלחם על כל אשר יחפוץ, אנו זוכים במעשה הטוב הזה להמשיך עלינו מברכותיו'. וכן כתב בעל 'עקידת יצחק' (שער עד) – תועלתה (התפילה) גדול במה שתמשך ממנה הכרתו יתעלה וקבלת עול מלכותו, **אשר בזה יזכו לקבל השפעת העליון להמשיך חוט החסד המקיים האומה הזאת ראשונה ואחריה העולמות כולן.** ובספר 'חזון קשה' כתב – **שההודאה היא עצם הגדלת הכח** וכו' וחידוש זה המאמר וכו' שלא לומר **שסיוע ההדיוט אל השם יתברך בהורדת השפע** יהיה דבר קל בעיניו, כי אינו כן אבל דבר גדול הוא ויתד שהכל תלוי בו.

ובספר נועם אלימלך – (ליקוטי שושנה) 'לסוסתי ברכבי פרעה דמיתך רעיתי # היות גבי פרעה שינה ברוך הוא את הסדר דרך הסוסים מושכין כו' וכאן הקרון מושך כו' # וזהו לסוסתי כמו הסוסים ברכבי פרעה היו בהיפך הטבע # כן דמיתך רעיתי זאת אומרת כנסת ישראל להשם יתברך כן דמיתך רעיתי זאת אומרת כנסת ישראל להשם יתברך כן דמיתך כי הצדיקים עושין כן שהקדוש ברוך הוא גוזר גזירה והצדיק מבטל והצדיק גוזר והשם יתברך מקיים נמצא העולם מתנהג לפי רצון הצדיק'.

והנה 'אהבה' נקרא בלשון תרגום 'רחימו', וכן כתיב 'ארחמך ה' חזקי', כי הרחמים יסודם התחברות ואהבה שהמרחם מתחבר אל המרוחם, ומתעורר להיות איכפת לו מרצונו.

ויתכן שלסוד זה רמז החתם סופר שכתב שהתפילה היא גזירת עליון, אך אין זה יסוד צדדי בגדרי 'תפילה', אלא הסוד הוא בכללות תכלית הבריאה, שלאדם יש חלק בהווייה, והקב"ה נתן בידו השפעה על המתרחש. שהבריאה תלויה במעשיו של האדם וזכויותיו.

אך מה שנוסף במעלת התפילה שאין הדבר תלוי רק בזכויות האדם, שהבריאה תשקף את זכות מעשיו. אלא גם באמונתו והכרתו ותפילתו - דהיינו הבעתו המעשית ומימוש הדבר בפועל - שמאמין שהכל בידי ה', ויש בכח רחמיו לפעול ולשנות הכל.

• הבעש"ט – התפילה ממתיקה את הדין בשורש

בדברי הבעש"ט מובא ביאור על קושיא זו, ובעל התולדות מביא דבריו בכמה מקומות (כתונת פסים דמ"ז ע"ב, וכע"ז בתוי"י פרשת נח - אות ג) 'שמעתי ממורי שהקשה הרמב"ן, בענין תפלה, שנשתנה גזר דין על ידי תפלה מרעה לטובה, וכי יש שינוי רצון לפניו יתברך שמו, בשלמא אם האדם מתפלל עבור עצמו, אז יש לומר מאחר שהאדם משתנה מרעה לטובה גם גזר דינו משתנה מרעה לטובה, מה שאין כן אם אחרים מתפללים עבורו קשה כנ"ל, ותירץ בשם מורו [אחיה השילוני] שהתפלה הוא למתק דין המלכות הנקרא דין, בשרשו בבינה, וכאשר מתפלל עבור חברו, בזה האופן אז מקשר אותו למעלה בשורש, והוא אדם אחר לא זה הראשון וכו',

ולכאורה יש להתפלל, כי במבט ראשון נראה שתירוצו הבעש"ט הוא כדברי בעל 'העיקרים' שעתה הוא אדם אחר, אבל בקושייתו הוא הרי שולל תירוצו זה, והוא מקשה שהרי תפילה מועילה גם לאדם אחר, ואיך משתנה גזר דינו של אדם על ידי שאחרים מתפללים עליו.

מהמשך דברי הבעש"ט נוכל להבין שהוא מכוון לתירוצו יותר עמוק.

'ומורי זלה"ה ביארו יותר, כי הגזר דין הוא אותיות, ויכול השליח לעשות צירוף אחר מן אותיות אלו ממש וכו' יעו"ש. וכו'. ובוודאי אין המלך עצמו עושה דין באחרים, כי אם שמצוה לשליח, על ידי תיבות צירוף, המשמיע מה גזירה גזור עליו, ויכול השליח לעשות בראשי תבות של הגזירות שגזר, באופן דמשמע בענין אחר, והנה הצדיק שלוחא דמטרוניתא היודע למתק הדינים בשורשן וכו' ונשתנה לענין אחר והבן. - דיכול להפך ע"י תפלה אותיות צר"ה שיהיה צירוף אחר רצ"ה, להקדים אות ר' קודם אות צ'. וזה שאמרו לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שע"י תפלה מקדים אותיות צר"ה שיהיה רצ"ה"ו.

'כי הגזר דין הוא אותיות, ומפי הקדוש ברוך הוא אינו יוצא רק צירופים טובים רצה, יוד, עשר, תם, עין, וכשמתפשטין לערך המקבל נעשה ר"ל צירופים לא טובים, צרה, רעש או ערש, דוי, מת, עני, וכיוצא, והצדיק מעלה בתפלתו, ובדמעות עיניו נתעלין ונמתקין הדינים בשורשן, ונעשה אדם אחר, ומקבל הצירופים כמו שהן בשורשן רצה, עין טובה, וכיוצא'.

וב'באר הגולה' למהר"ל – (הבאר הרביעי) כי כאשר האדם מכוון לגמרי מבלי פנות ימין ושמאל, גם כן השם יתברך נמצא אליו, ואז האדם דבוק בו יתברך במידת טובו.

⁶ . כך מבוארים הדברים בספר רב ייב"י – 'השי"ת יודע מה שעתיד להיות, ויודע שהצדיקים יתפללו אליו, ואפילו אם יודע השם יתברך שלא יתפללו אליו לבטל הגזרה, מכל מקום השם יתברך עושה את שלו, ובשעה שגוזר את הגזרה, אינו אומר רק ראשי תיבות, צירופי אותיות, כדי שכשיתפללו הצדיקים לבטל הגזרה, ויהיה הצירוף וראשי התיבות לטובה, לא יבטלו דבריו של השם יתברך, רק יקיימו דבריו של אותו הצירוף, שדבר השם יתברך יהיה לטובה'.

וב'נועם אלימלך' (פרשת וישלח) 'דהנה הצדיק נענה בתפלתו כשהוא מתפלל על החולה וכדומה. ולכאורה הוא כמו השתנות אצל הבורא הפשוט אמיתי חלילה. אך השורש הוא דהנה השם יתברך ברוך הוא ברא את האותיות והם בכח אצל הבורא ברוך הוא. והצדיק הוא מצרף את האותיות האלו שיהיו נקראים כרצונו דהיינו התפילה שהצדיק מתפלל הוא על ידי צרופי אותיות שהוא מצרף אותם. ונמצא אין כאן שינוי חלילה שהאותיות היו גם כן מתחילה רק שהוא מצרף אותם'.

לכאורה דברים אלו דומים לתירוץ השני של הראשונים שמלכתחילה הוכנו שתי אופני הנהגה, ואם יתפלל יזכה להנהגה של יותר רחמים. אך נראה מדבריו שבא להוסיף בזה רעיון עמוק.

ננסה לבאר את דבריו העמוקים והנשגבים של הבעש"ט על פי מה שנתבאר כאן. מדוע יש לתפילה כח מיוחד להביא מצבים חדשים בכללות ההנהגה האלוקית, יותר משאר מצוות ומעשיך טובים.

הבעש"ט מרומם אותנו לשגב מדריגתה של התפילה, התפילה מביאה את האדם ואת הבריאה כולה למציאות נשגבה שמעבר לעולם ההנהגה הרגילה. כל מה שנגזר מן השמים ונקבע בעולם משתלשל על ידי כוחות ההנהגה שסידר הקב"ה בעולם, והנהגה זו היא ההנהגה של מידת הדין. לא כל מצוה שיעשה האדם תשנה את מצבו מהותו ומעמדו מדרגת ממה שכבר נגזר עליו.

הכח לבטל את הגזירה הוא כחה המיוחד של התפילה, שעמה האדם בוקע את כל סדרי ההנהגה, ומתחבר ישירות אל הקב"ה בעצמו. על ידי זאת שהאדם, מרכז את מחשבתו להשגה אשר למעלה מגבולות ההנהגה בעולם, וכמובן שהצדיק מסוגל לזה ביותר, על ידי כך הוא ממשיך ומוריד לעולם שפע מחודש שבכוחו לשנות את מה שנגזר.

צריך להעמיק ולהבין שכאשר הבעש"ט מדבר על צירופי 'אותיות', אין כוונתו לסמלים מיסטיים גרידא.

יסוד הדברים קשור בתורת הקבלה, שסדרי ההנהגה משתלשלים בסדרים ודרכים שונים, ואלו הם ה'אותיות', שסדר ההנהגה עליון מתנהג על פי אותיות, המשמעות היא שזה השלב הראשון שהגזירה משתלשלת לפרטים, אולם עדיין לא הוכרעו השלבים המעשיים, ועניין האותיות הוא כמו עניין הספירות, ללמדנו שאין השינוי בו יתברך, אלא בהשתלשלות הספירות, וזה הכוונה שיש אותיות ויכול הצדיק לשנות את סדרם.

וכאשר הצדיק מתפלל הוא נכנס למקום שורש הגזירה למעלה מהתפרטות פרטי הגזירה, ובכח אמונתו ותפילתו שהוא קורא אל ה' ומכיר בכל הלב שהכל בידו, וממנו יוצאים האותיות של הגזירה, והוא מתחבר אליו ונעשה שותף לשנות האותיות ולהמתיק את הגזירות שהחלו להשתלשל והופך אותם לעניינים טובים.

ואין מערכת הספירות מערכת מנוכרת ואוטומטית שנפעלת מאליה על ידי מעשי האדם, אלא אדרבה, הקב"ה מופיע אל האדם בדמות הופעה אנושית כביכול, שיש לאדם השפעה והדדיות ביחס אליה⁷.

ותירוץ שלישי זה מאחד בעצם את שני התירוצים הקודמים, כי מצד אחד בעצם נעשה כאן שימוש ברעיון של תירוץ הראשונים שהוכן מלכתחילה אופן של הנהגה אם יתפלל האדם, כי המערכת של כללות ההנהגה תלויה ועומדת תמיד במעשי האדם ובתפילתו ובציפיתו.

אך בעומק זה גם קשור לתירוץ השני שבראשונים, שעל ידי התפילה אין זה אותו האדם, ומה שנתוסף בתירוץ הבעש"ט, שלא רק האדם המתפלל נתעלה ונשתנה, אלא השינוי מתרחש בכל מערכת ההנהגה (האותיות) שגם היא תלויה במקבלים, שעל ידי התפילה המתפלל מתרומם לעולם אחר, ומיושב שפיר שאין השינוי בו יתברך.

ועיקר משמעות התירוץ הוא שהתפילה היא במובן חיבור, כי האדם בתפילה מביא עצמו לחיבור עם הקב"ה, למקום שלמעלה מגזירות סדרי ההנהגה הקבועה, ומאחר שמתאחד כביכול עם הקב"ה הוא מעורר עניין אצלו במצבו, וזו היא מידת הרחמים שהמרחם מזדהה עם המסכן ורואה את כאבו, ומכח זה מושיע אותו.

• להאמין בכח התפילה

ולכן מיסודות התפילה הוא להתפלל מתוך פנייה אמיתית להקב"ה שיעשה רצונו, ויאמין שה' שומע את תפלתו ויענה אותו, אלא אם כן יש סיבות חזקות שימנעו זאת לטובתו ולטובת עם ישראל.

וכך אמרו במשנה (ברכות פ"ד מ"ד) 'רבי אליעזר אומר, העושה תפלתו קבע, אין תפלתו תחנונים. ובאבות (פ"ב משנה יג) רבי שמעון אומר, הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה. וכשאתה מתפלל, אל תעש תפלתך קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום ברוך הוא, שנאמר

7. כי המבינים את הדברים כפשוטם נמצא שביקשו להרחיק הגשמות מהקב"ה שיהיה מושפע מרגשות וכדומה, ומרוב הרחקה מדמות אדם עשאוהו פסל, שהעמידו ההופעה האלוקית כמכונה אטומה ורובוט שאין לה שום יחס נפשי ומעשינו פועלים בה מאליהם.

'כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה'⁸. ומובא להלכה בשו"ע (אורח חיים סימן צח סעיף ג) – 'יתפלל דרך תחנונים, כרש המבקש בפתח, ובנחת, ושלא תראה עליו כמשא'.

ובמשנה ברורה (סק"ט בשם מג"א) – 'פירוש אע"פ שאומרה בלשון תחנונים אם אינו מחשב כמו שצריך דבר ובא לבקש מלפני המלך אלא שמתפלל מפני החיוב לצאת ידי חובתו אינו נכון, ומאוד צריך ליזהר בזה'.

ונראה שמאותו טעם צריך להתפלל גם מתוך הרגשה של הסתברות קרובה שתפילתו תיענה, כי אם אין מאמין שתועיל תפילתו, אזי כל תפילתו חסרה את תחושת התחנונים, ואינו אלא בא לצאת ידי חובתו.

ומובא עובדה שהחידושי הרי"ם סיפר על המגיד הקדוש מקאז'ניץ זי"ע – 'שהיה שואל לאחד אם הוא מנסה את עצמו לילך ללמוד אחר התפילה שהתפלל אתה חונן, לימוד הלכתא כזו שלא היה יודע ומכיר אותו מקודם, והמגיד הקדוש אומר על זה, אחר שבעיניהם רחוק שיפעלו, האיך יכולין לפעול באמת'. (ספר שיח שרפי קודש חנוכה).

ובמסכת ראש השנה (טז, א) 'תניא הכל נידונים בראש השנה וגזר דין שלהם נחתם ביום הכפורים דברי רבי מאיר וכו' אמר רב יוסף כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי, כמאן כרבי יוסי, ואיבעית אימא לעולם כרבנן וכדרכי יצחק, דאמר רבי יצחק יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין'.

והנה לא תמהו בגמרא על עצם יסוד התפילה, דמצלינן כל יומא על החיים והפרנסה ועל הגאולה, כי זה פשוט שהתפילה מעוררת רחמים ומקרעת את הגזר דין, והגזר דין הוא מלכתחילה הוא באופן שאפשר להתפלל ולהמתין. ולא תמהו אלא על קצירי ומריעי דהיינו חולים מסוכנים ושכיב מרע שכבר נחתם עליהם גזר דין, ובכל זאת מתפללים ומבקשים רחמים, שמצבם מוכיח שגזר עליהם באופן שלא יועיל תפילה. ובכל זאת קאמר רבי יצחק שיפה צעקה לאדם בין אפילו לאחר גזר דין.

[ובפי העולם שגור שגישה מעין זו היא שיטת ברסלב להיות תמיד נושא עיניים אל ה' ולהיות תמיד בחוויה פעילה של קשר אל ה' ולשפוך נפשו לפני ה' כדבר איש אל רעהו. אמנם האמת היא שברסלב רק הרבו בעניין זה, וקבעו להקדיש לזה זמן רב כל יום בהתבודדות ודייקא מחוץ לסדר התפילה הקבוע, בבחינת 'נתיב לא ידעו עיט'. אבל עצם הדבר הוא מיסודי היהדות, וזה גופא מצוות התפילה והעבודה לפניו. שהאדם יהיה פונה אל ה' כפשוטו ויבקש ממנו כל צרכיו, ומי שסובר שהתפילה היא לחש סגולי, או התחזקות במוסר, לא בא מעודו בשערי היהדות.

אמנם הצורה היסודית לקיים זאת הוא דווקא בעת העמידה בשמונה עשרה, כשעומדים בעיניים עצומות ומסירים מעצמם כל המחשבות, לשוחח ולדבר אל ה' כבן המתחטא על אביו. וגם לבקשות פרטיות הרי קבעו מקום בשומע תפילה וביהיו לרצון, ואפשר לעשות את ההתבודדות הזאת גם כשעומדים בתוך ציבור של אלפי איש.]

• מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו

ונראה שזה הביאור בכתוב 'ויחל משה את פני ה' אלוהיו', וצריך ביאור וכי אלוהיו של משה הוא בלבד. אלא שכידוע פסוקים אלו הם היסודות שמהם למדו חז"ל את יסודות התפילה, והצורה של תפילה היא שהאדם מייחד נפשו וקובע בלבו שה' הוא אלוהיו ולכן הוא מאזין אליו וקרוב לשמוע את צעקתו, ובלא זה חסר בצורת התפילה.

וזה הטעם שהתפילה פותחת בברכת אבות, שתוכן הברכה הוא שהוא אלוהינו אלוהי ישראל. וזאת משום שכל עניינה של תפילת ישראל היא רק מצד עמידת ישראל המיוחדת לפני ה' אלוהי ישראל המאזין לתפילתם. אבל אומות העולם אין להם עמידה כזו לפני ה'. [ואולי זה הטעם שאין מלכות בברכת אבות רק אלוהי אברהם הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל. שזה אמנם מלכות אריכתא אבל אם היו מזכירים מלכות היה דומה שעצם התפילה היא מצד מלכותו על העולם. אבל תפילת ישראל היא ממקום אחר לגמרי משום שהוא קרוב לשמוע תפלתם. ו'מלך עוזר ומושיע ומגן' אפשר דהיינו מלך ישראל.]

וזה גם עניין סמיכת גאולה לתפילה, שבברכת גאולה האדם קובע בנפשו את היות ה' אלוהי ישראל וקרוב אליהם לגאלם ולהושיעם ועונה לעמו בעת שוועם אליו, ומתוך הכרה זו הוא בא לעמידה נכונה בתפילה.

⁸. וסיום המשנה הוא 'ואל תהי רשע בפני עצמך', ולפי האמור כאן יש לבאר הקשר בין הדברים, כלומר שלא יהיה רשע בפני עצמו שאינו ראוי שה' ישמע תפלתו, אלא יתפלל רחמים ותחנונים לפני המקום ויאמין שה' חנון ורחום ונחם על הרעה. וכע"ז מביא המדרש שמואל בשם ה"ר אפרים.

אמנם הטעם מדוע מתחיל דווקא מאבות, והרי עיקר עניין ישראל הוא מיציאת מצרים וכמו שבכל המצוות מזכירים רק יציאת מצרים או מתן תורה ולא האבות. שבכל ענייני עם ישראל האבות הם רק השורש ועדיין לא היה מציאות האומה. אלא מוכח מזה כי עניין התפילה הוא כבר היה אצל האבות וכמאמרם תפילות אבות תיקנום, ואינו מתחיל מאלוהי ישראל לבד, אלא האבות כבר המשיכו עניין התפילה.

והנה רצון ה' שכל גילוי יהא נמשך באתערותא דלתתא, שהנבראים הם שימשיכו את התפשטות אלוקותו בבריאה. ולכן כל שלב של גילוי הנהגה נמשך רק על ידי אמונה והכרה ותפילה בטרם הגילוי, ובתוקף הזעקה אל שם הוי"ה מורידים את המסך וחושפים את שם קדשו. וזה היה עבודת האבות שעל ידי זעקתם אל ה' המסתתר בתוך המסך גילו אותו. ובמקו"א יש לבאר מה נתוסף ביציאת מצרים ומתן תורה, אבל עצם הזעקה לגילוי שם הוי"ה ושמיעת ה' לקולם כבר היה אצל האבות.

וזה מה שאמרו במדרש וברש"י על התורה ריש פרשת לך לך 'ואעשך לגוי גדול זהו שאומרים אלוהי אברהם'. כי מה שאומרים בתפילה 'אלוהי אברהם' היינו שממנו כבר התחיל המציאות שה' קרוב לשמוע את תפילות ישראל. וזה נרמז בפסוק 'ואעשך לגוי גדול', דהיינו שגיגע למדריגת 'כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים וגו'.

• לכל אשר יקראוהו באמת

והוא מה שאמרו 'המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו'. ופשוט שזה רק בישראל שנאמר בהם 'אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו'. שמכיון שמובטחים שהוא קרוב אליהם לשמוע תפילתם הרי עליהם להתפלל מתוך רגש כזה שהאדם יראה שכינה כנגדו.

ומחמת כן תיקנו חכמים בברכות לומר 'ברוך אתה', כי ה' נמצא כנגדנו ומאזין לתפילתנו. אולם יתרו אמר 'ברוך ה' ולא אמר אתה כיון שהיה גוי. [ועיין מדרש תהילים מזמור טז – 'שויתי ה' לנגדי תמיד. אמר רב, בשעה שהוא מברך צריך אדם לומר ברוך אתה ה'. ושמאל אמר, ברוך ה'. על דעתיה דרב, דכתיב, שויתי ה' לנגדי תמיד'. ונראה שלא נחלקו כי אם בברכות, אבל בתפילת שמו"ע גם שמואל מודה שאומרים 'ברוך אתה'.]

והנה נוכחות זאת של 'אתה', נובעת מהפניה אל שם הוי"ה, שהיהודי תופס את מציאות ה' שהוא – כביכול – קיים כא-ל חי עם רצון פעיל ובעל עניין בתוך המציאות, וזו הסיבה שהוא שומע וקרוב לקוראיו. אולם כאשר האדם מסיט את מבטו ועובר לתחושת גוף נסתר, הרי תפיסתו את ה' היא כמנהיג עם כללים שאין רואה אותו לנגדו, וזה בחינת שם 'אדנות'.

ואולי זה רמזו בכתוב 'אליך הוי"ה אקרא, ואל אד' אתחנן'. שכשהוא קורא אל הוי"ה הרי הוא בגוף נוכח 'אליך', אולם אל שם אד' - 'אתחנן' שזה בגוף נסתר.

והנה כתיב - קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת. ומה פירוש באמת. או שכן או שלא.

ונראה הכוונה 'יקראוהו באמת', שפונים אליו בנוכח ותופסים אותו במחשבתם בבטחון שישמע אליהם. [ונראה שמכאן ייסדו אנשכנה"ג בברכת על הצדיקים 'ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת', כי הבוטחים והקוראים הוא עניין אחד].

ואפשר שהרישא של הפסוק בא לומר שגם בסתם 'קוראיו' נענה ה' הרבה פעמים וקרוב אליהם, אבל אין הבטחה של 'כל' אלא פעמים נענה ופעמים אינו נענה. אבל אלו אשר יקראוהו באמת הוא מובטח 'לכל אשר יקראוהו באמת'. נסו והוכחו!

• גדר ה'עבודה' בתפילה

וזה עצמו גדר ה'עבודה' בתפילה, כמו שאמרו איזו עבודה שבלב זו תפילה, שאף שלכאורה אינה אלא בקשת צרכים, והיכן כאן ה'עבודה' לפני ה', שעניינה בכל מקום מסירה מעצמו להקב"ה.

אכן הביאור הוא שבתפילתו הוא 'מוריד' את השכינה בתחתונים, ומבטא במעשיו את נוכחות ה' הממשית בארץ, והרי הוא כבונה בית המקדש בלבד, ומשכין בו את הקב"ה. והוא רצון ה' לשכון בארץ אלא שתלוי הדבר בקריאת הנבראים ותפילתם, וכאשר הוא פונה ומתפלל אל ה', הוא 'נעשה שותף' בכך שהוא מעורר את השכינה אכן לפעול ולהגיב ולהתייחס לקריאתו.

ולכן עיקר התפילה הוא בסדר 'ברכות' שאחר כל בקשה חותם בברכה, כלומר שמימש עתה את המציאות שה' הוא 'רופא חולי עמו ישראל', ותחילה מבקש שזה עצם הפעולה שמתחבר בה אל ה' ומוריד אותו כביכול לארץ, ואחר כך חותם בברכה, לבטא כי אכן כך הוא הדבר שהוא נוכח פה על ידי שמיעת תפילתי זו.

• הזהירות שהאדם לא ייחס לעצמו כח ההשפעה של התפילה

אולם יחד עם זאת אין לחשוב שבהכרח ובוודאות תענה תפילתו מחמת שהתפלל. שכך קבע השי"ת שהתפילה פעמים שנענים ופעמים שאין נענים וכדאיתא במדרש - (קה"ר ט"ד) רב הונא שאל לשמואל אמר ליה מהו דין דכתיב כי עת ופגע א"ל פעמים שאדם מפגיע בתפילה ונענה פעמים שמפגיע ואינו נענה שאין לך שסידר תפלות ותחנונים יותר ממשה רבינו ולסוף נאמר לו הן קרבו ימיך למות.

ובמדרש אגדת בראשית פרק עז - לכל דבר נתן הקדוש ברוך הוא זמן ועת חוץ מן תפלה אימתי שיתפלל נענה שנאמר כי לכל חפץ יש עת ומשפט (קהלת ח ו) למה שאלו היה אדם יודע אימתי הוא מתפלל ונענה הי' מניח כל הימים ולא היה מתפלל אלא באותו יום אמר הקב"ה לפיכך איני מודיע לך אימתי את נענה כדי שתהא מתפלל בכל שעה שנאמר בטחו בו בכל עת וגו' (תהלים סב ט) שאפילו אבות העולם את מוצא שפעמים נענו ופעמים לא נענו משה גדול העולם התפלל ונענה וכו' ובא לו שעה ולא נענה וכו'.

ונראה שזה גופא הטעם שקבע הקב"ה כן, כדי שהתפילה תהיה מופנית דרך תחנונים אליו.

שאילו כל תפילה היתה נענית שוב היתה נעשית התפילה כמין פעולה חיצונית, שהרי יש סדר כזה שאם מתפללים משיגים את הצרכים, ושוב לא יבוא האדם אלא לצאת ידי חובת הסדר הזה. ובכדי שהתפילה תהיה מתוך גישה אישית ששואפת לבקוע אל נוכחותו של ה', קבע שאין הכרח שהתפילה תיענה. אלא צריך לפנות אליו מתוך גישה שהחלטה תלויה ברצונו להענות, ובצורה כזו האדם פונה אליו ית' בעצמו ומנסה להרבות בהפצרות וטענות שיגרמו לקבל תפילתו.

והנה אמרו בגמרא (ברכות לב:) 'כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב' - פירוש שמצפה שתבוא בקשתו לפי שכוון בתפלתו.

והקשו שם התוס' ד"ה כל 'תימה דהכא משמע דעיון תפלה לאו מעליותא הוא וכן משמע פרק הרואה (לקמן נה.) ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם וקאמר עיון תפלה. ולא כן משמע בפרק מפנין (שבת קכז.) דקאמר אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה וקא חשיב עיון תפלה אלמא מעליותא הוא וכן משמע בגט פשוט (ב"ב קסד:) דקאמר משלשה דברים אין אדם ניצול בכל יום וקאמר עיון תפלה פירוש שאין אדם מעיין בה אם כן משמע שהוא טוב וי"ל דתרי עיון תפלה יש עיון תפלה דהכא המצפה שתבא בקשתו ועיון תפלה דהתם שמכוין את לבו לתפלה.

אולם מסתבר שאם קראו לשני העניינים 'עיון תפילה' יש קשר ביניהם.

ולפי האמור הביאור הוא ששני הקצוות אינם רצויים מאותו טעם, כי התפילה האמיתית עליה לבוא עם ציפיה ברורה להיענות, כי המתפלל רק כחוב אין תפלתו תחנונים. אבל מאידך אם נענה בוודאות שוב נהפכת התפילה לסדר חיצוני ולא גישה אישית וישירה.

ועלינו לצייר לעצמנו כמו שעשיר גדול שרוצה לתת צדקה לכל מבקשיו, אולם אם יש סדר קבוע בזה, נמצא שאין העני מבקש ממנו באמת, אלא כבר יודע מראש הכלל שעליו לבקש ויקבל את הסכום הקבוע. ומאידך אם היענות העשיר אינו תלוי בעומק בקשתו, גם אינו מבקש באמת, ועלינו לבקש מאת ה', בצורה שאנו יודעים שכל שנבקש יותר מעומקא דלבא כך ניענה יותר. [אולם עומקא דלבא אינו במידת עוצם הרצון לבקשה, שהרי כל הנתון בצרה אין לו מחסור בעוצם הרצון, אלא תלוי בעוצם הרגש להתקרב אליו ולדבר אל עצמותו הנוכחת, מתוך ההכרה העמוקה שהכל תלוי בו. כמשל העשיר הנ"ל שהעני מבקש דרך לבקוע אל לבו, ולהתחבר אליו ולהיות ברצון אחד עמו לעוררו שירגיש עמו, וכל דעתו נתונה איזה אופן של דיבור ישכנע אותו.]